

Cuidar-se en comunitat

Una aproximació
a les llars col·laboratives
per a persones grans

Segona
edició

Marta Pi Martín

Premi Joan Lluís Vives al millor llibre
de ciències socials 2025

UBe

Estudis d'Antropologia
Social i Cultural

Cuidar-se en comunitat

Cuidar-se en comunitat

**Una aproximació
a les llars col·laboratives
per a persones grans**

Marta Pi Martín

UNIVERSITAT_{DE}
BARCELONA

Edicions

Estudis d'Antropologia
Social i Cultural

*A la iaia Esperança, gràcies per continuar
somrient orgullosa.*

Índex

<i>Pròleg</i> , de Dolors Comas-d'Argemir	13
<i>Agraïments</i>	19
<i>Introducció</i>	21
I. APROXIMACIÓ A LES LLARS COL·LABORATIVES A TRAVÉS DE LA LITERATURA ACADÈMICA	27
1.1. Terminologia	27
1.2. Quin ha estat el camí?	30
1.3. Llars col·laboratives a Espanya: motivacions per anar-hi a viure	35
1.4. Limitacions d'aquesta alternativa de convivència	38
2. ÀNCORA CONCEPTUAL: FONAMENTS TEÒRICS	41
2.1. A què fa referència el terme persones grans en aquesta investigació	41
2.1.1. Una nova etapa vital	43
2.1.2. Envel·liment activista	45
2.2. Cuidar	48
2.2.1. Cura a les llars col·laboratives: el cercol salvavides	51
2.2.2. Redistribuir i democratitzar; una qüestió de justícia social	56
2.3. Fer llar	58
2.3.1 Els espais	60
3. RECORREGUT METODOLÒGIC	63
3.1. Punt de partida	63
3.2. Enfocament metodològic	64
3.2.1. Indagar	64
3.2.2. Dificultats	71
3.2.3. Els casos	74
3.3. Sortir del camp	87

4. CURA EN LA QUOTIDIANITAT: COM CUIDAR-SE SOSTÉ LA COMUNITAT (I LA VIDA).....	89
4.1. Cuidar	90
4.2. La quotidianitat	93
4.2.1. L'acollida i el ritual de traspàs dels valors del grup.....	100
4.2.2. Cura econòmica del grup	105
4.2.3. La gestió dels conflictes: «intentar eliminar el conflicto es como intentar eliminar el aire, no se puede, lo que hay que hacer es hacerlo respirable»	107
4.2.4. La comunicació.....	110
4.3. Per què cal formar part d'aquests projectes?	114
4.4. Autocura, per a mi i per als altres: «yo me cuido para que tú no me tengas que cuidar».....	120
4.4.1. Envelliment saludable i activista entès com una pràctica d'autocura	123
4.4.2. Una nova etapa vital	130
4.4.3. «La vida s'ha allargat molt, no sempre amb qualitat de vida, i viure està molt bé si verdaderament per a tu la vida és digna»....	131
4.5. En quin lloc queda la família.....	134
5. CURA EN LA DEPENDÈNCIA: MECANISMES DE GESTIÓ DE LA DEPENDÈNCIA EN COMUNITAT.....	139
5.1. L'anticipació.....	141
5.2. Acompanyament i assessorament extern.....	143
5.3. Pràctiques de cura en la dependència	146
5.3.1. Ajudar-se sí.....	147
5.3.2. Però fins on?	151
5.4. Mecanismes de gestió de la dependència.....	160
5.4.1. Traducció pràctica	161
5.4.2. El trencaclosques econòmic	167
5.5. Un cas: en José.....	173
5.5.1. Compartint el dia a dia amb la María i el José.....	174
6. LA LLAR COM A ESPAI DE CURA.....	181
6.1. Espais d'intimitat.....	182
6.2. Espais comunitaris.....	190
6.2.1. Permeabilitat entre els espais	199
6.3. L'entorn	202

7. COVID-19 I LLARS COL·LABORATIVES	213
7.1 L'impacte de la pandèmia en els projectes que encara no comparteixen convivència	214
7.1.1. Noves incorporacions i abandonaments en temps de pandèmia.....	215
7.1.2. Tecnologia i cura, un tàndem durant la pandèmia.....	218
7.2. Materialització de la governança: conviure en comunitat en pandèmia.....	222
7.2.1. Gestió de la COVID-19	223
<i>Epíleg</i>	239
<i>Bibliografia</i>	247
<i>Annexos</i>	257
Annex 1. Registre d'entrevistes, grups focals i reunions en llars col·laboratives en formació i en convivència	257
Annex 2. Registre d'entrevistes a facilitadors i facilitadores, personal de l'Administració pública i treballadors i treballadores de llars col·laboratives	260

Pròleg

Les llars col·laboratives són l'objecte d'aquest llibre. Denominades de manera més general *cobousing*, són un model de convivència que s'està implantant a poc a poc al nostre país. N'hi ha que estan destinades a persones grans i n'hi ha que són de caràcter intergeneracional. És un fenomen relativament recent a Espanya, molt més estès en altres països europeus i als Estats Units, amb fórmules diverses pel que fa a organització, regulació jurídica i dimensions. Fins i tot les denominacions són diverses. A Espanya s'utilitza molt freqüentment l'anglicisme *cobousing*, però també la forma castellana *jubilares* o els termes habitatge col·laboratiu, cooperativa d'habitatges en cessió d'ús i cohabitatge.

De totes aquestes denominacions, l'autora ha optat per fer servir el terme llar col·laborativa, i analitza exclusivament les destinades a les persones grans (*cobousing* sènior). Com ella mateixa explica, tria aquesta terminologia pel fort significat que li proporciona la suma de dos conceptes: el de llar, que ens evoca l'espai d'intimitat que idealment forma part de la nostra pertinença i la nostra identitat, i el de col·laboració, que posa en relleu la importància de la comunitat en el dia a dia. No es tracta sols, doncs, d'un habitatge, sinó d'una llar, i no és ni una comuna ni un apartament amb serveis, sinó una comunitat autogestionada, els integrants de la qual col·laboren en l'organització de les tasques quotidianes i es donen suport mutu.

L'interès del llibre, fruit de la realització de la tesi de doctorat, té a veure amb la temàtica en si mateixa (el *cobousing* sènior) i amb l'abordatge de la cura en situacions de dependència en aquest tipus d'establiments. Però em vull referir en primer lloc no només al que ha fet l'autora, sinó a com ho fa fet.

En aquest cas, la metodologia és important perquè Marta Pi no ha pretès analitzar totes les llars col·laboratives que estan funcionant a Espanya, o en procés de creació. Aquest aspecte, que és important perquè aporta una cartografia del que existeix, ja està essent desenvolupat des d'altres instàncies. L'autora ha fet una investigació qualitativa basada en el mètode etnogràfic. Ha

pres com a marc d'estudi tres llars col·laboratives en funcionament (Milagros-Santa Clara, a Màlaga; La Muralleta, a Santa Oliva, i Trabensol, a Torremocha del Jarama) i quatre en fase de formació (Cooperativa 50/70, a Cerdanyola del Vallès; Walden XXI, a Sant Feliu de Guíxols; Can 70, a Barcelona, i Sant Hilari, a Sant Hilari de Sacalm). I s'hi ha endinsat. Vol dir que hi ha anat presencialment i ha conviscut en les llars col·laboratives que estan en fase de convivència, i ha participat en reunions i trobades de llars que estan en procés de formació. Aquesta perspectiva li ha permès entendre com les persones viuen, entenen i afronten els seus problemes, complicitats, tensions i interaccions. Permet també contrastar, des d'una perspectiva crítica, les lògiques normatives i polítiques que condicionen el funcionament de les llars col·laboratives amb les realitats viscudes. De fet, l'etnografia permet vincular els esdeveniments concrets amb el context estructural que els condiciona; les experiències quotidianes, amb els transfons històrics. En el seu treball de camp, Marta Pi ha fet observacions i entrevistes. Però també ha acompanyat, ha participat en activitats i ha viscut els dubtes i les tensions davant situacions complexes. I també ha experimentat l'impacte de la pandèmia.

Les llars col·laboratives, tal com mostra aquest llibre, emergeixen com una resposta a les situacions d'envelliment en un context de profunds canvis socials i familiars. Efectivament, l'increment de la longevitat, que és un èxit social i suposa una democratització de la supervivència, no solament comporta el fet de viure més anys en l'etapa de la vellesa, sinó que també replanteja com i amb qui viure el procés d'envelliment. Les noves generacions que arriben a la vellesa, especialment les de classe mitjana o alta, tenen més nivell educatiu i millor situació econòmica que les seves antecessores; també més agència o capacitat de decisió. Rebutgen haver de dependre dels seus fills quan necessitin cura i tampoc no volen anar a parar a una residència. Afegim que les famílies no poden absorbir les necessitats de cura com ho feien temps enrere, ja que cada vegada són més reduïdes i fragmentades, i les dones, plenament inserides en el mercat de treball, no tenen la disponibilitat de cuidar. Amb tot, les alternatives al familiarisme tradicional, caracteritzat pel fet d'envellir a casa i amb la família, no estan gens clares, cosa que dificulta a les persones anticipar-se i prendre decisions respecte al procés d'envelliment.

Les llars col·laboratives constitueixen una d'aquestes alternatives, però és encara molt minoritària i poc estesa a les nostres contrades. Són una aposta per l'envelliment autogestionat i en comunitat. L'arquitectura de l'establiment es basa en la construcció d'habitatges privats amb zones comunes com-

partides, on es desenvolupen activitats i experiències col·lectives. Les primeres experiències d'aquest tipus es van donar a Dinamarca als anys vuitanta del segle passat i ràpidament es van estendre als països nòrdics i de l'Europa central. A Espanya, on ha perdurat una concepció més familiarista de la vida i d'atenció a les necessitats de la gent gran, els projectes d'habitatges col·laboratius es desenvolupen més tard. Comencen en forma d'habitatges cooperatius i posteriorment es plantegen com a formes col·laboratives de convivència. La fórmula més comuna que s'està impulsant és la de les cooperatives d'habitatge en cessió d'ús, on el cooperativista aporta una quantitat inicial, contribueix a les despeses quotidianes amb una quota mensual i es retorna l'aportació inicial en cas que algú marxi. Acaba essent, doncs, un recurs privat, ja que les administracions públiques no s'han compromès amb aquests tipus de solució. Això comporta una selecció social dels participants, que han de tenir recursos suficients per afrontar aquesta despesa. Cal dir que, a Espanya, el fet que bona part de les persones grans hagin pogut adquirir en propietat el seu habitatge habitual facilita poder finançar aquest canvi d'habitatge.

En l'actualitat hi ha poques llars col·laboratives a Espanya, però n'hi ha moltes més en gestació. És difícil establir-ne el nombre, ja que constantment apareixen nous grups en formació i també se'n dissolen. Amb tot, podem dir que a l'hora d'escriure aquestes línies a Espanya hi ha tretze llars col·laboratives per a gent gran en funcionament i unes quaranta en procés de formació. Les dificultats per constituir-se, com molt bé s'explica en el llibre, són de tipus econòmic, administratiu (per absència de reconeixement i de suport institucional) i de gestió grupal. La lentitud del procés contribueix al desgast d'aquestes iniciatives i a la pèrdua de l'impuls inicial.

L'originalitat de la recerca de Marta Pi, que es projecta en aquest llibre, té a veure amb un tema molt específic i també molt important: com aquestes llars col·laboratives aborden les necessitats de cura associades a situacions de dependència que van apareixent entre els seus residents a mesura que es fan més grans. No és un tema menor. Quins són els límits de l'ajuda mútua i la col·laboració quan es tracta d'atendre una persona amb un deteriorament cognitiu elevat o amb problemes funcionals importants? No és el mateix ocupar-se d'un altre resident que té una febre efímera o un accident temporal, que haver-li de resoldre les necessitats bàsiques de la vida diària perquè no pot fer-ho per ell mateix. Fins on s'ha d'implicar la comunitat? Fins a quin nivell de despesa addicional es pot suportar en aquestes circumstàncies? Aquestes són les preguntes que es responen en aquest text.

Recordo molt bé el primer dia que vaig parlar amb la Marta de la seva tesi, a l'Ateneu Barcelonès. Jo no la coneixia. Em va explicar que havia fet un màster en gerontologia social i que treballava en una entitat que atenia persones grans, i volia aprofundir en aquestes dimensions. Ella estava molt il·lusionada amb el concepte d'envelliment actiu i volia investigar el *cobousing* com una manera d'organitzar-se per viure el procés d'envelliment en companyia, amb interessos compartits, amb activitats múltiples. De vegades penso que vaig ser massa contundent aportant-li la meva visió crítica de l'envelliment actiu, que només persones d'uns determinats grups socials poden arribar a portar a la pràctica. La Marta va reaccionar a l'instant reconeixent que a les persones que ella atenia no els passaria mai pel cap la idea d'anar a un *cobousing* i que la vida dura que havien tingut els dificultava tenir un envelliment saludable. El contrast entre allò ideal i la realitat es posava en evidència.

I així va començar el treball d'investigació de Marta Pi, que orientaria jo mateixa en col·laboració amb Xavier Roigé. Treballar amb ella va ser molt fàcil. I la seva voluntat de ferro va ajudar a superar els obstacles que va suposar la COVID-19 per poder acostar-se a les llars col·laboratives existents i fer l'exploració etnogràfica que s'havia proposat. Però amb paciència i voluntat ho va aconseguir. Treballar amb les llars col·laboratives en procés de formació sí que era factible en aquelles circumstàncies i pas a pas va anar avançant en el seu treball.

He fet aquest circumloqui per tornar justament al tema que he destacat i que dona títol al llibre: *Cuidar-se en comunitat*. Malgrat l'èmfasi inicial en l'envelliment actiu, i com explica molt bé en el capítol metodològic, l'autora ràpidament es va adonar que el tema de la cura planejava en tots els discursos i que, de fet, era omnipresent. Les necessitats de compartir, de seguir actiu, d'ajudar-se, de no ser una càrrega, eren aspectes que s'esmentaven constantment. Però, també, i ja específicament, com abordar les situacions de dependència es convertia en un aspecte debatut i complex a les llars col·laboratives. Fins on havia d'arribar l'esforç col·lectiu per solucionar problemes individuals?

Potser les respostes més interessants les va trobar en l'estudi de Trabensol. Aquesta llar col·laborativa es va constituir l'any 2013, conformada per activistes socials d'esquerres vinculats als moviments de cristians de base de barris populars de Madrid. En aquest estudi de cas va poder analitzar el procés d'afrontament de les situacions de dependència que no s'havien considerat en el projecte inicial i en els primers anys de funcionament de l'entitat. Aquesta llar col·laborativa va ser concebuda com un espai de convivència comunitària

basat en la idea d'envelliment actiu. Vaig tenir ocasió d'anar-hi el febrer de 2020, just abans de la pandèmia, i era impressionant veure la quantitat d'activitats de tipus cultural, esportiu i recreatiu que hi havia organitzades. El tauler d'anuncis estava desbordat de tantes i tantes activitats que estaven previstes. Així era la idea inicial i així s'organitzava i segueix funcionant encara avui. Però aviat alguns dels seus residents van començar a perdre autonomia, i van haver de reflexionar, discutir i acordar com farien front a aquestes situacions a mesura que anessin apareixent. No explicaré aquí la fórmula acordada, que trobareu ben explicada en el llibre, així com l'adoptada en altres llars col·laboratives. L'anàlisi detallada del cas del José, un dels residents, afectat per la malaltia d'Alzheimer, aporta molta llum sobre la resolució quotidiana del seu estat de salut a la llar col·laborativa de Trabensol.

Per acabar, vull destacar novament l'interès d'aquesta obra que teniu a les mans i del tema que confronta. Finalment, la cura de les persones grans i en situació de dependència és un dels principals reptes que tenen les nostres societats al segle XXI. Val la pena anar explorant les alternatives que emergeixen de la societat per fer front a aquestes situacions. Ha estat un plaer poder acompanyar Marta Pi en el seu recorregut per aquesta recerca innovadora.

DOLORS COMAS-D'ARGEMIR
Universitat Rovira i Virgili

Agraïments

Gràcies, gràcies a totes les persones que d'una manera o altra han contribuït a l'elaboració d'aquest document. Més enllà de la reciprocitat cultivada durant aquests anys d'etnografia, de donar i rebre, dels somriures i la complicitat, confio poder mostrar en aquestes pàgines el valor de la cura, visible i invisible, de qui cuida i qui és cuidat.

Gràcies a les llars col·laboratives que van acceptar formar part de tot això i fer-ho en un moment tan complex com és una pandèmia: compartir espais de convivència amb persones grans durant la COVID-19, sé que era una proposta difícil d'acceptar. A totes les persones que formeu part d'aquests projectes, en formació i en convivència, gràcies, m'enduc els vostres noms, les vostres mirades, angoixes, accions, paraules i tot allò compartit. Algunes de vosaltres potser no us imagineu com d'important ha estat la vostra contribució, perquè allò que passa més enllà d'una entrevista formal també ha estat molt necessari. Un cafè, un passeig, unes tapes, jugar a la petanca o a un joc de taula, una conversa pel passadís, tots i cadascun d'aquests detalls han estat importants, me'ls he guardat a la memòria i, per si de cas, al diari de camp.

Gràcies també a les entitats que acompanyen alguns dels projectes d'aquesta etnografia. El vostre temps i la vostra expertesa han nodrit el context d'aquestes pàgines.

Gràcies al Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social de la Universitat Rovira i Virgili, des de la primera presa de contacte m'he sentit a casa. Gràcies pel coneixement compartit i per generar aquest caliu i aquesta proximitat que m'han ajudat a poder fer tota aquesta feina des d'una posició molt amable. Vull fer una menció especial de tot l'equip d'investigació: totes i cadascuna de les persones que l'integren han estat font d'admiració i inspiració, no hi ha hagut una trobada o una reunió d'on no hagi marxat amb la sensació que havia après moltíssim. Gràcies per continuar ensenyant-me i recordant-me per què vaig decidir ser antropòloga.

Moltíssimes gràcies a la Dolors Comas d'Argemir i al Xavier Roigé, pel suport durant tot el procés d'investigació, per l'orientació, la generositat i el vostre saber. Gràcies per acompanyar-me en aquest procés de creixement i gràcies per la confiança i la llibertat proporcionades.

Gràcies a la Maria, al José i a la iaia Esperança. Això té molt a veure amb vosaltres, amb els tallers de memòria, però sobretot amb els debats posteriors. Gràcies per ser el motor, per fer-me entendre el significat de la justícia social. Iaia, enyoro tenir-te tot i ser-hi. Gràcies per continuar somrient-me orgullosa tot i haver oblidat qui soc.

A la família, gràcies per tot sempre. A la meua mare, que és l'exemple més proper que els desitjos i les seves preferències sovint queden supeditats als deures adscrits al gènere femení. Gràcies per haver-me criat en la llibertat i l'esperit crític, gràcies per les converses de sobretaula els quatre, cada vespre, al menjador i gràcies per seguir donant-me suport en cada pas que faig. Gràcies al meu pare per transmetre'm la importància de la perseverança i al meu germà per ajudar-me a veure-ho tot més clar, sempre seràs un exemple.

Al meu company, gràcies per ser i per ser-hi. Gràcies per les hores de lectura dedicades a aquestes pàgines, pels suggeriments, però, sobretot, gràcies per ajudar-me a no defallir en els moments difícils.

Introducció

L'envelliment és actualment un tema central de debat en la societat amb nous i grans desafiaments als quals cal fer front. Envellir és ontològic: som cossos que envelleixen i això no es revertirà, no podem (com a mínim encara) combatre una cosa que «és». L'augment de l'esperança de vida, la consegüent arribada massiva de més persones a franges d'edat més avançades i el que d'això es deriva són temes que preocupen (Pérez, 2003).

Moltes vegades es qüestiona la sostenibilitat de l'augment de població d'edat avançada amb el fet de poder garantir el bon funcionament del sistema econòmic, la salut o els serveis socials.¹ No és arbitrari encapçalar la llista amb el sistema econòmic, ja que les pensions o la despesa del sistema sanitari per atendre les persones grans solen acaparar els discursos de sostenibilitat amb aquestes xifres creixents de persones grans. Uns arguments forjats amb una gran càrrega de significació social construïda a través dels estereotips i discursos predominants, en ocasions influenciats pel paradigma neoliberal (Domingo, 2018), en què es responsabilitza la demografia del que succeeix, en lloc de responsabilitzar-ne l'economia i la política, cosa que permet eludir les responsabilitats a qui pertoqui.

Els missatges alarmistes i edatistes,^{2,3} que posen èmfasi en la vellesa com a etapa no productiva i, per tant, poc rendible des de l'òptica del sistema capitalista, sumats a altres casuístiques com ara el fet que des de l'Administració,

1. «Hablar del futuro de la vejez es hablar de una vejez sin futuro, al menos desde la óptica de la protección, de la salud, de los servicios sociales, de las pensiones» (Rueda i Zurro, 2018).

2. Aske Juul Lassen al seu article «Biopolíticas de la vejez» (Lassen, 2015) menciona exemples que denoten posicionaments alarmistes i edatistes: «la revolución de la vejez» (Wahl, Tesch-Römer i Hoff, 2007) i «el tsunami de plata» (Delafuente, 2009).

3. Butler (1969) va introduir el concepte d'*ageism* (edatisme) per fer referència a la visió discriminatòria i pejorativa de la vellesa.